

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ольга Канарова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розкрито категоріальну сутність поняття «толерантність», а також сучасні підходи до розв'язання проблеми толерантності. З'ясовано роль вихователя дошкільного навчального закладу у формуванні толерантності в дітей дошкільного віку, оскільки саме вихователь є творцем дитячої особистості. Виділено основні аспекти формування толерантності в дітей зазначеного віку. Визначено специфічні педагогічні умови ефективного виховання толерантних взаємин у дітей старшого дошкільного віку, а також завдання, які необхідно виконати педагогові для створення толерантного середовища в дошкільному закладі.

Анотация:

Канарова Ольга. Роль воспитателя в формировании толерантности у детей дошкольного возраста.

В статье раскрыта категориальная сущность понятия «толерантность», а также современные подходы к решению проблемы толерантности. Выяснена роль воспитателя дошкольного учебного заведения в формировании толерантности у детей дошкольного возраста, поскольку именно воспитатель является творцом детской личности. Выделены основные аспекты формирования толерантности у детей указанного возраста. Определены специфические педагогические условия для эффективного воспитания толерантных взаимоотношений у детей старшего дошкольного возраста, а также задачи, которые необходимо решить педагогу для создания толерантной среды в дошкольном учреждении.

Resume:

Kanarova Olha. The role of an educator in forming preschool children's tolerance.

The article reveals the categorical nature of the concept of "tolerance" and modern approaches to solving the problem of tolerance; it defines the role of the educator as the creator of the child's personality at preschool educational institution in the formation of tolerance in children of preschool age. The author has defined specific pedagogical conditions of effective development of tolerant relationships in preschool children, and tasks that need to be solved by the teacher to create a tolerant environment at preschool educational institution.

Ключові слова:

виховання; гармонія; гуманізація; духовна культура; толерантність; моральна толерантність.

Ключевые слова:

воспитание; гармония; гуманизация; духовная культура; толерантность.

Key words:

education; harmony; humanization; spiritual culture; tolerance.

Постановка проблеми. Ідеологічна нестабільність, іноді непередбачувана соціально-політична ситуація в країні значно ускладнює характер і тенденції розвитку освіти і, висуваючи до неї нові вимоги, ставить на перший план проблеми формування толерантності та духовного виховання дітей дошкільного віку. Формування основ толерантності в дітей дошкільного віку, незважаючи на вивчення цього питання багатьма відомими педагогами й науковцями, має ряд проблем і протиріч.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел щодо специфіки формування взаємовідносин між старшими дошкільниками засвідчив, що цей вік є сензитивним для розвитку й становлення толерантних взаємин, завдяки низці вікових і психологічних утворень, провідних мотивів поведінки та характерних проявів у взаємовідносинах з оточенням (І. Бех, А. Богуш, Х. Віммер Н. Гавриш, А. Гончаренко, О. Запорожець, Я. Коломенський, С. Кулачківська, С. Ладовир, М. Лісіна, Р. Смирнова, В. Сухомлинський, І. Печенко, Т. Поніманська, Л. Проколієнко, К. Ушинський, Н. Химич).

Формулювання цілей статті. Мета: визначити й обґрунтувати роль вихователя дошкільного навчального закладу у формуванні толерантності в дітей дошкільного віку. Розкрити специфічні

педагогічні умови ефективного виховання толерантних взаємовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах економічної ситуації необхідними є не лише гнучкість кожного громадянина, його самостійність, а й виховання нової людини, орієнтованої на загальнолюдські моральні й духовні цінності, що сприяє успішному розвитку особистості.

Недостатній рівень моральних цінностей і невлаштованість молодого покоління зумовили наростання в суспільстві невпевненості в майбутньому, соціальної та емоційної тривожності, агресивності й жорстокості, ускладнили процес виховання дітей, спричинили кризу духовно-ціннісних орієнтирів суспільства. Для розв'язання зазначених проблем суспільству необхідно створювати умови для гуманізації освітньо-виховного процесу, а також формувати такі стосунки між його учасниками, де в центрі уваги – людина як найвища соціальна цінність, для якої будуть створені умови для повного розкриття її можливостей і здібностей, а головними пріоритетами стануть загальнолюдські цінності та гармонічні стосунки з навколишнім світом. Втілення в життя гуманістичних ідей пов'язано з розвитком і вихованням толерантної особистості.

Українське суспільство перебуває на стадії переосмислення ідеалів і виховних орієнтирів, оскільки в цьому полягає реальне відродження й

подальший розвиток української нації. Нестабільність і суперечливість моральної атмосфери в українському суспільстві зумовили особливу гостроту проблеми виховання толерантного молодого покоління. Це спонукає як до відродження традиційних, так і до пошуку нових засобів виховання духовності в дітей, що відвідують українські дошкільні заклади.

Зауважимо, що виховати толерантну дитину – це не просто навчити її робити добрі вчинки, а пробути в дитині самостійну волю, самобутню творчість, коли духовний ідеал буде лише матеріалом для формування більш високих форм.

Толерантність визнається світовою спільнотою як базовий принцип моралі, що веде до формування складних моральних утворень. Виховання дитини в дусі гуманізму є актуальною проблемою в дошкільному віці, у період, коли необхідно сформувати в дитини основні особистісні моральні якості та поняття, спрямовані на позитивне сприйняття людини. У 1982 році в проєкті Всесвітньої організації з дошкільного виховання (ОМЕР) було виділено такі напрями виховання дітей дошкільного віку:

- формування позитивного й дружнього ставлення до навколишнього світу;
- розвиток самостійності й формування навичок взаємодії з іншими людьми;
- виховання в дусі діалогу, підготовка до діалогічного спілкування;
- виховання почуття національної належності;
- виховання міжнародної солідарності.

Сьогодні багато програмних документів визначають необхідність створення толерантного суспільства в нашій країні: Закон України «Про дошкільну освіту», Закон України «Про охорону дитинства», «Базовий компонент дошкільної освіти в Україні», програма розвитку дітей дошкільного віку «Я у світі» та ін. Але й дотепер не сформовано єдину концепцію і технологію розв'язання окресленої проблеми, недостатньо науково обгрунтована система педагогічних методів виховання толерантності в дітей дошкільного віку.

У психолого-педагогічній літературі є безліч гуманітарних підходів до визначення й дослідження терміна «толерантність», оскільки проблема толерантності завжди хвилювала суспільство.

У слов'янських мовах (зокрема українській, російській) «толерантність» фактично є калькою з англійського слова. В англійській мові функціонують два терміни – «toleration» і «tolerance». «Toleration» (від «tolerate» – терпіти, бути терпимим, допускати, дозволяти) у найширшому розумінні означає терпимість, терпіння, тобто примирення з існуванням чогось

або когось, навіть якщо це «щось» чи цей «хтось» може стати причиною страждання, спричинити осуд або відразу [1].

У педагогічному словнику толерантність (лат. *tolerantia* – терпіння) трактується як терпимість до чужих думок, вірувань, переконань, поведінки [5, с. 448].

У загальноприйнятому розумінні толерантність – це якість особистості, яка базується на прагненні прийняти й зрозуміти погляди іншого, у жодному разі не спростовуючи впевненість у власних позиціях; здатність до розумного компромісу, що переслідує мету культурного з'ясування розбіжностей [6, с. 35].

Толерантність, будучи насамперед особливістю світобачення, не притаманна людині від народження й може ніколи не проявитися, якщо не буде спеціального виховного впливу, спрямованого на її формування.

Дошкільний вік – це період, упродовж якого відбувається істотне збагачення й упорядкування чуттєвого досвіду дитини, оволодіння специфічно людськими формами сприйняття та мислення, бурхливий розвиток уяви, формування паростків довірливої уваги й смислової пам'яті.

Одним із важливих моментів зазначеного вікового періоду є активне формування морально-етичних і особистісних цінностей. Усебічний і гармонійний розвиток, а особливо почуття толерантності та духовного виховання дітей дошкільного віку, значною мірою залежить від вихователя, який є творцем особистості, довіреною особою суспільства, якій воно довіряє найдорожче, найцінніше – дітей.

О. Грива визначає такі основні аспекти формування толерантності:

1. Формування самосвідомості – через освіту й виховання; використання конкретних методів і прийомів. Мета: формування толерантної самосвідомості, ціннісних настанов на толерантне спілкування, інших позитивних соціальних настанов.

2. Виховання почуттів – за допомогою механізмів співпереживання, співчуття. Мета: створення емоційної готовності до толерантного існування.

3. Формування поведінкових моделей. Мета: формування навичок толерантної поведінки, звичок [3, с. 7].

Не простим завданням є виховання дитини дошкільного віку, адже така робота вимагає від педагога поєднання організації навчально-виховного процесу з материнською любов'ю до своїх вихованців, постійною турботою про їхнє здоров'я та самопочуття. Вихователь має забезпечити загальний психічний розвиток

дитини поряд із фізичним і духовним. Своїм власним прикладом, духовною культурою, проявом своїх почуттів вихователь формує особистість дитини. Дошкільники намагаються в усьому наслідувати педагога, він для них є взірцем.

К. Артамонова підкреслює, що «духовна культура вчителя – інтегральна якість особистості, що визначає її спрямованість на творення власного ціннісно-смыслового поля; спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій у професійній життєдіяльності; ступінь засвоєння й актуалізації духовних цінностей» [2, с. 11]. На її думку, духовна культура вчителя «є, з одного боку, духовною матрицею реального образу педагога (сукупність духовних здібностей і якостей особистості), а з іншого – виступає внутрішньою культурою, що забезпечує саморозвиток, будучи, так би мовити, культурою в загальній культурі вчителя, зокрема й у професійній» [2, с. 1].

Н. Корякіна визначає духовність педагога як «особистісну й соціальну цінність, що відображає його внутрішній світ і пробуджує його до педагогічної творчості» [4, с. 4]. Авторка виділяє основні компоненти духовної культури педагога: культуру добра й любові; культуру гармонії, краси, щастя; культуру емоцій, почуттів, думок, вчинків; культуру розуму, інтелекту; культуру сорому, вини, гріха, совісті; культуру співчуття, співпереживання.

Важливо, щоб зі стін дошкільного навчального закладу вийшли вихованці не тільки з певним багажем знань, умінь і навичок, а особистості, які володіють толерантністю як основою своєї життєвої позиції. Одним із головних завдань освіти дітей дошкільного віку визначено розвиток толерантної свідомості. Для створення толерантного середовища в дошкільному навчальному закладі необхідним є забезпечення гуманістичного й довірливого ставлення до вихованця, підвищення його впевненості у собі та власної самооцінки.

Особливістю дошкільного віку є здатність до емоційних проявів, емпатії, прагнення дитини до наслідування як позитивного, так і негативного, того, з чим найчастіше вона стикається в житті. Важливим завданням педагога є створення для дошкільника такого середовища, де співчуття й співпереживання є нормою взаємовідносин.

Не менш важливою особливістю прояву толерантних стосунків у дітей є їхня природна відкритість до інших людей. У них ще не повністю сформовані стереотипи: добре – недобре, правильно – неправильно тощо.

Велика роль у тому, як навчити дитину доброзичливо сприймати людину, несхожу з нею у своїй поведінці, поглядах, уміннях, належить саме вихователю. Необхідно навчити

дошкільника сприймати погляди інших, але при цьому вміти зберігати власну думку.

Важливим аспектом педагогічної спадщини В. Сухомлинського – видатного українського педагога, засновника гуманістичної новаторської педагогіки – є її гуманізм. Виховання гуманізму й людяності повинно стати одним із завдань діяльності вихователя й навчального закладу. Без поваги та любові до дітей не може бути й мови про гуманність і людяність.

В. Сухомлинський наголошував, що «духовний розвиток людини починається з розвитком у неї різноманітних почуттів. Вони зміцнюють волю й розум, визначають ставлення людини до себе, природи, праці, інших людей, роблять людину більш цікавою та оригінальною. А тому треба вчити дітей любити, поважати, співчувати й уміти висловлювати ці почуття. Це не менш важливо, ніж учити грамоти, письма й лічби» [8, с. 206].

Василь Олександрович писав: «Ніхто не вчить маленьку людину: будь байдужим до людей, ламай дерева, попирай красу, вище за все став своє особисте. Все діло в одній, у дуже важливій закономірності духовного виховання. Якщо людину вчать добра – вчать уміло, розумно, вимогливо, то в результаті буде добро. Вчать зла (дуже рідко, але буває й так), то в результаті буде зло. Не вчать ні добра, ні зла – все одно буде зло, тому що й людиною її треба зробити».

Сухомлинський уважав, що непорушна основа духовного переконання закладається в дитинстві та ранній юності, коли добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише за умови яскравої наочності, очевидності духовної суті того, що вона бачить, робить, за чим спостерігає [8].

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми визначено специфічні педагогічні умови ефективного виховання толерантних взаємин між дітьми старшого дошкільного віку:

1. Цілеспрямована й конструктивна взаємодія педагогів і сім'ї для створення толерантного виховного середовища, що характеризується взаємною довірою і повагою, відкритим і доброзичливим спілкуванням, відмовою від авторитарного способу керівництва дитячим колективом, забезпеченням почуття захищеності кожної дитини.

2. Формування комплексу знань, умінь і навичок толерантних взаємин у дітей, тобто: уявлень дошкільника про толерантні стосунки, людські емоційні стани та їх причини; прояв доброзичливого, терпимого ставлення до себе та оточення, здатність до емоційної чутливості та

сприйняття своєрідності кожної людини як основного змісту виховної роботи.

3. Застосування спеціально підібраних педагогічних форм і методів для ефективної реалізації визначених цілей [7, с. 19].

Ураховуючи наведені вище умови й важливість формування професійної готовності педагога до створення толерантного середовища в дошкільному закладі, окреслено ряд завдань, які має реалізувати педагог: 1) сформувати уявлення про «толерантність» як основу нової соціальної ідеології та один з напрямів гуманістичного виховання, що охоплює такі поняття, як особистість, сім'я, громадянськість (активна життєва позиція), суспільство; 2) дотримуватися демократичного стилю педагогічного керівництва; 3) забезпечувати психолого-педагогічну підтримку й захист усіх членів колективу; 4) дотримуватися гуманістичних принципів у стосунках з оточенням; проаналізувати в контексті толерантності стан стосунків «вихователь – дитина», «дитина – дитина», «дитина – батьки», вплив навчально-виховного процесу на ці стосунки; 5) розробити й упровадити методичні рекомендації щодо змін у технологіях навчання й виховання в закладі, які б відповідали принципам толерантності; б) формувати уявлення дитини про себе як унікальну, неповторну особистість; 7) розширювати уявлення дитини про інших людей на основі порівняння себе з ними, визначення схожих і відмінних рис; 8) створювати умови для профілактики й запобігання конфліктам, агресивності, екстремізму серед усіх учасників освітнього процесу; 9) виховувати активну життєву позицію у своїх вихованців на основі усвідомлення ними своїх потреб і можливостей (фізичних, духовних), переваг і недоліків, прав і обов'язків; розуміння правил і норм людського співіснування, розвитку вміння давати оцінку своїм вчинкам і вчинкам інших; уміння робити свій вибір і ухвалювати рішення; прислухатися до думки інших; мирно, без конфліктів розв'язувати різні проблеми [7, с. 22].

Насамперед толерантний педагог, що має особливу тактику побудови своєї поведінки щодо вихованців, спроможний досягти більшої результативності у формуванні міжособистісних взаємин.

Вихователь повинен уміти визнавати свої помилки; справедливо розподіляти функції між учасниками освітнього процесу; поєднувати повагу до особистості дитини з вимогливістю; надавати перевагу непрямим засобам впливу; необхідно досягати постійного зворотного зв'язку у взаємодії й аналізувати, розрізняти настрої дитини.

Формування толерантної особистості повинно спиратися на особливі взаємини, які забезпечують атмосферу довіри, поваги та взаєморозуміння між учасниками навчально-виховного процесу, де дитина є рівноправним і активним учасником.

Необхідною умовою всебічно розвиненої особистості дошкільника є формування в дитини комплексу знань, умінь і навичок толерантної поведінки, тобто уявлень про людські емоційні стани та причини їх виникнення, толерантні стосунки, навички доброзичливого ставлення до інших, а також формування здатності до емоційної чутливості й сприйняття особливостей кожної людини, терпимого ставлення до себе й оточення.

Видатний педагог К. Ушинський уважав, що толерантність розвиває гуманність, чесність, правдивість, дисциплінованість, почуття відповідальності, власної гідності. Педагог вимагав гуманного ставлення до вихованців.

На переконання К. Ушинського, основою педагогічної толерантності в педагогічній концепції мають бути особистості дитини й педагога. Виявляючи справжнє гуманістичне педагогічне бачення дитини, він підкреслював, що вихователь у процесі виховання ніколи не повинен забувати, що він виховує «не раба собі та іншим», а вільну, самостійну людину, яка з часом могла б керуватися «своїм розумом і совістю та мала достатньо енергії для того, щоб виконувати їх вимоги й узагалі досягати того, до чого прагне» [9, с. 454].

Учений уважав, що принцип гуманістичної спрямованості виховання особистості являє собою поєднання педагогічної творчості з самодіяльністю й ініціативністю дітей, неприпустимістю приниження людської гідності, урахування вікових особливостей дітей.

Педагог повинен не лише створювати умови для формування толерантності в дітей, а й запобігати проявам негативізму в стосунках усіх учасників навчально-виховного процесу: дратівливості, проявам амбіціозності, роздратування, грубощів тощо. Уся проведена робота може опинитися під загрозою, якщо вихователь не приділить належної уваги співробітництву з родиною. Бо саме вона здатна допомогти реалізувати завдання щодо виховання й формування правильної реакції на процес емоційного й соціального розвитку дитини дошкільного віку.

Висновки. Виховання толерантності в дітей дошкільного віку вимагає забезпечення довірливого, гуманістичного ставлення до дитини, підвищення її впевненості в собі та власної самооцінки. Дошкільний навчальний заклад повинен стати тим гуманістичним осередком, де центром навчально-виховного

процесу має бути педагог. Засвоєння дитиною правил толерантної взаємодії, набуття нею досвіду терпимої та компромісної взаємодії в різних життєвих ситуаціях, вияв емоційного й ціннісного ставлення до власних і чужих почуттів дадуть змогу виховати толерантну особистість дошкільника. Толерантний педагогічний вплив, яким повинен володіти вихователь дошкільного навчального закладу, являє собою вміння бачити в кожному вихованцеві індивідуальність, забезпечувати

йому право на самостійну дію, власну думку, підтримувати його самоповагу, упроваджувати співробітництво в освітній процес, урахувати можливості й бажання дитини, прогнозувати можливі наслідки.

Подальші дослідження планується присвятити вивченню процесів удосконалення методичної роботи, спрямованої на формування толерантності у вихованців дошкільних навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Ассертивность, терпимость, толерантность [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Заголовок с экрана (01.06.2015).
2. Артамонова Е. И. Философско-педагогические основы развития духовной культуры учителя : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Артамонова Екатерина Иосифовна. – М., 2000. – 450 с.
3. Грива О. Виховання толерантності в дітей та молоді / О. Грива / Психолог. – 2005. – № 21-22. – С. 3–11.
4. Корякина Н. От духовной культуры предков к духовной культуре учителя / Н. Корякина. – Якутск, 2001. – 112 с.
5. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 1440 с.
6. Ситаров В. А. Проблема ненасилия в религиозных, философско-педагогических концепциях / В. А. Ситаров, В. П. Маралов // Педагогика толерантности. – 1998. – № 3-4. – С. 35.
7. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку : навчально-методичний посібник / Скрипник Н. І. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 99 с.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с. – С. 206.
9. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский // Педагогические сочинения : в 6-ти т. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 6. – 527 с.

Рецензент: Павленко А.І. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Канарова Ольга Вікторівна
 olga_mdpu@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
 вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
 Запорізька обл., 72312, Україна
 doi:10.7905/нвмдпу.v0i14.1051

Матеріал надійшов до редакції 18.02.2015 р.
 Подано до друку 11.03.2015 р.

References

1. *Assertiveness, indulgence, tolerance*. Retrieved from: <http://uk.wikipedia.org/wiki> [in Russian].
2. Artamonova, Ye. (2000). *Philosophical and pedagogical bases for the development of the teacher's spiritual culture: Author's abstract for the degree of Doctor of pedagogical sciences*. Moscow. [in Russian].
3. Hryva, O. (2005). *Development of tolerance in children and youth*. *Psycholoh*. 21-22. P. 3-11. [in Ukrainian].
4. Koryakina, N. (2001). *From the spiritual culture of ancestors to the spiritual culture of the teacher*. Yakutsk. [in Russian].
5. Yarmachenko, M. D. (2001). *Pedagogical dictionary*. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
6. Sitarov, V. A. (1998). The problem of non-violence in religious, philosophical and pedagogical concepts. *Pedahohika tolerantnosti*. 3-4. 35. [in Ukrainian].
7. Skrypnyk, N. I. (2011). *Development of tolerant relations in senior preschoolers: learning and methodical guide*. Uman: PP Zhovtyi. [in Ukrainian].
8. Sukhomlyn's'kyi, V. O. (1976). *How to educate a real man. Selected works in 5 vol*. Kyiv. Rad. shkola. Vol. 2. [in Ukrainian].
9. Ushinsky, K. D. (1990). Man as a subject of education. *Pedagogical works: in 6 vol*. Moscow: Pedagogika. Vol.6. [in Russian].